

KAKKOSKIELISTÄ VUOROVAIKUTUSTA

—•—
SALLA KURHILA

VÄITÖKSENALKAJAISITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA
18. KESÄKUUTA 2003

Nyt juuri on alkamassa tilaisuus, joka osin muistuttaa niitä tilanteita, joita olen väitöskirjaani varten tutkinut. Lektioni jälkeen siirrymme vastaväittäjäni kanssa keskustelemaan tutkimuksestani. Keskustelu käydään englanniksi — kielellä, joka on meille molemmille toinen kieli eli äidinkielen jälkeen opittu kieli. Myös väitöskirjaani varten tutkin keskusteluja, joissa ainakin yksi keskustelijosta joutuu käyttämään toista kieltä. Lisäksi täällä kateederilla käytävä keskustelu on institutionaalinen: keskustelijoilla on tietyt roolit ja keskustelulla tietty päämäärä. Tämän keskustelun tavoitteena on selvittää, voiko tiedeyhteisö hyväksyä tutkimukseni tohtorin opinnäytetyksi. Myös tutkimassani aineistossa valtaosa keskusteluista on institutionaalisia. Puhujat tapaavat toisensa ja keskustelu käydään jonkin tietyn päämäärän saavuttamiseksi. Ja kuten tässä nyt käsillä olevassa tilanteessa, myös aineistossani institutionaalisen päämäärän saavuttaminen edellyttää

keskustelun onnistumista, sitä, että puhujat pystyvät tulkitsemaan toistensa vuoroja ja tekemään itsensä ymmärretyiksi huolimatta mahdollisesta kielitaitonsa rajallisuudesta.

Olen väitöskirjaani varten tutkinut vuorovaikutustilanteita, joissa suomea toisena kielenä puhuvat ja äidinkielenään suomea puhuvat keskustelevat keskenään. Erityisesti olen tarkastellut näitä tilanteita vuorovaikutuksen etenemisen ja ymmärtämisen kannalta. Suurin osa aineistostani on nauhoitettu institutionaalisissa tilanteissa: eri oppilaitosten toimistoissa, joissa keskustelijoina ovat suomalainen toimistos sihteeri ja useimmiten maahanmuuttaja-asiakas.

Toisella kielellä käytävät institutionaaliset keskustelut ovat yleistyneet huimasti globalisaation myötä. Harvan työkielenä on enää vain äidinkieli, ja vielä harvemmat hoitavat työnsä äidinkielellään pelkästään muiden syntyperäisten puhujien kanssa. Maahanmuuttajilla ja kielellisten vähemmistöjen edustajilla toisen kielen käytön vaatimus on vielä laajempi. Se ei ulotu pelkästään työelämään, vaan kaikenlainen asioiden hoito — koulutus, sosiaali- ja terveydenhuolto, ylipäätään yhteiskunnan

jäsenenä oleminen — edellyttää toimimista toisella kielellä. Toimimisen pitäisi myös onnistua — päämääräsuuntautuneissa institutionaalisissa keskusteluissa päämäärän saavuttaminen riippuu olennaisesti vuorovaikutuksen onnistumisesta.

Miten sitten lähteä tutkimaan syntyperäisen ja ei-syntyperäisen välistä vuorovaikutusta, suomi toisena kielenä -keskustelua? Tämän tyyppistä tutkimusta on toistaiseksi tehty vain vähän; ylipäättään suomen käyttö toisena kielenä on melko uusi tutkimusala. Suomen opettamisella toisena kielenä on pitkät perinteet, ja suomenkielisiä kurssi- ja oppikirjoja on julkaistu laajalti erityisesti viime vuosikymmeninä, mutta ensimmäinen suomi toisena kielenä -väitöskirja ei ole kymmentäkään vuotta vanha.

Suomen opettamisella toisena kielenä on siis pitkät perinteet verrattuna kakkos-suomen käytön tutkimukseen. Oppijoita on perehdytetty suomen objektin sijamuotojen saloihin jo vuosikymmenten ajan. Sen sijaan se, miten oppijat — vaihtelevine taitoineen objektista ja muista kieliopin ilmiöistä — todellisessa elämässä onnistuvat kommunikoimaan syntyperäisten kanssa, on noussut kiinnostuksen kohteeksi vasta aivan viime aikoina. Autenttisen kielenkäytön tutkimus voi kuitenkin hedelmöittää opetusta: tarkastelemalla todellisia kielenkäyttötilanteita saadaan kartoitettua toisaalta keskusteluissa tyypillisesti esiintyviä kielellisiä rakenteita, jotka siis ovat opetuksen kannalta keskeisiä, ja toisaalta sitä, minkälaisia ongelmia kakkoskielen puhujat kieltä käyttäessään kohtaavat.

Oma tutkimukseni keskittyy lähinnä jälkimmäiseen kysymykseen, ymmärtämiseen ja ymmärtämisen mahdollisiin ongelmiin vuorovaikutuksessa. En ole väitöskirjassani suoraan ottanut kantaa tutkimukseeni pedagogisiin vaikutuksiin tai mahdollisuuksiin. Työni on perustutkimusta, toistaiseksi vielä melko tutkimattoman alueen

kartoitusta, pikemminkin kuin konkreettisia sovelluksia, ohjeita tai neuvoja. Kuitenkin onnistuneet ja toimivat sovellukset pohjaavat nimenomaan vankkaan perustutkimuksesta saatuun tietoon. Toivon ja uskon, että tarkastelemalla oikeita vuorovaikutustilanteita ja niiden ongelmakohtia tutkimukseni hyödyttää myös sitä laajaa akateemisen yhteisön ulkopuolista joukkoa, joka on tekemisissä suomi toisena kielenä -opetuksen kanssa. Palaan kysymykseen tutkimustulosteni sovellettavuudesta tai pedagogisesta ulottuvuudesta vielä lektion loppupuolella, kun olen esitellyt tutkimukseni lähtökohtia ja joitain tuloksia.

Tutkimukseni metodi on keskustelunanalyysi, ja lähtökohtani ymmärtämisen tutkimiseen on keskustelunanalyttinen. Tämä tarkoittaa, että peilaan ymmärtämistä, sen onnistumista ja ongelmakohtia keskustelijoiden kielelliseen ja ei-kielelliseen toimintaan, heidän vuorojensa rakenteeseen ja ajoitukseen.

Ymmärtäminen on keskustelun ja keskustelijoiden lähtökohta ja oletusarvo, sitä ei normaalitilanteissa tarvitse erikseen osoittaa. Esimerkiksi se, että olemme ymmärtäneet keskustelussa esitetyn kysymyksen, näkyy siitä, että tuotamme kysymyksen tietyntyyppisen, syntaktisesti ja semanttisesti soveliaan vastauksen. Odotuksenmukaisen seuraavan vuoron tuottaminen toimii todisteena edellisen lausuman ymmärtämisestä. Ymmärtäminen on siis tavallaan keskustelun rakennusaine, joka on piilevästi läsnä keskustelussa: häiriöttömästi etenevä vuorovaikutus, jossa odotuksenmukaiset vuorot seuraavat toisiaan, on itsessään osoitus ymmärtämisen ongelmatto muudesta.

Aina keskustelu ei kuitenkaan etene häiriöttömästi. Keskustelu voi pysähtyä, jos puhuja esimerkiksi alkaa hakea, miettiä tai korjailla sanottavaansa, tai jos vastaanottaja haluaa korjata, tarkentaa tai tarkistaa jotain

▷

edellä sanottua. Tutkimuksessani olen keskittynyt analysoimaan tällaisia katkoskohtia — kohtia, joissa puhujien välinen yhteisymmärrys ja vuorovaikutuksen eteneminen on vaakalaudalla. Tällaisia katkoskohtia löytyy kaikesta inhimillisestä vuorovaikutuksesta, niin syntyperäisten kuin ei-syntyperäisten välisestä, mutta on selvää, että mitä vähemmän yhteistä kielellistä ja kulttuurista maaperää keskustelijoilla on, sitä enemmän työtä yhteisymmärryksen saavuttamiseksi on tehtävä.

Tutkimuksessani analysoin aineistostani kolmenlaisia katkoskohtia: syntyperäisten tekemiä korjauksia, ei-syntyperäisten itsekorjauksia ja syntyperäisten tuottamia ymmärtämisehdokkaita. Otan nyt esille yhden näistä, ei-syntyperäisten eli ei-natiivien tekemät itsekorjaukset, koska niiden avulla voi valottaa yhtä ilmiötä, joka tutkimuksestani nousi esiin: osapuolten erilaisista suhtautumista kieliopilliseen korrektiuteen. Vaikuttaa nimittäin siltä, että ei-natiivit pitävät kieliopin oikeellisuutta vuorovaikutuksessa tärkeämpänä kuin natiivit suomenpuhujat. Tämä näkyy muun muassa siinä, että ei-natiivit aloittavat usein kieliopillisia itsekorjauksia, toisin sanoen ennen lausuman loppuunsaattamista ryhtyvät muokkaamaan sitä kieliopillisesti. Sen sijaan natiivit eivät oma-aloitteisesti juuri korjaa ei-natiivien kieliopillisia muotoja. Seuraava katkelma kuvaa tilannetta, jossa ei-natiivi aloittaa kieliopillisen itsekorjauksen. Katkelmassa J on ei-syntyperäinen ja S on syntyperäinen suomenpuhija.

- 01 J: .h h h h Sitte he (0.2) huomaa
 huomu- huom- huoma=
 02 S: =Jo[o huomas
 03 J: [Ohuomat °huomas°
 04 S: Joo

Tässä katkelmassa ei-natiivi on parhailaan kertomassa natiivipuhujalle tietystä tapahtumasta, kun hänen kuvauksensa kes-

keytyy *huomata*-verbin taivutukseen. Ei-natiivi ei tyydy tuottamaansa muotoon, vaan alkaa hakea toista aikamuotoa, imperfektiä. Katkoskohta saadaan varsin nopeasti paikattua: muutamien uudelleenaloitusten jälkeen natiivipuhuja tuottaa tavoitemuodon, jonka ei-natiivi rekisteröi toistamalla. Natiivin vahvistuksen (rivillä 4) jälkeen osapuolet palaavat takaisin keskeytyneeseen toimintaan.

Katkoskohdan niukkuus ja keskustelijoiden nopea palaaminen päälinjalle heijastavat kielellistä epäsymmetriaa osapuolten välillä. Natiivipuhuja täydentää ei-natiivin lausuman kielellisesti kompetenttimman asemasta: tämä ilmenee ensiksikin täydennyksen nopeudessa. Natiivi tuottaa täydennyksen päällekkäin ei-natiivin puheen kanssa tämän vielä etsiessä vaihtoehtoja. Toiseksi natiivipuhuja ei tarjoa täydennystään mahdollisena ratkaisuna, jonka ei-natiivi voi hyväksyä tai hylätä, vaan tuottaa sen lakonisesti oikeana vaihtoehtona. Tämä näkyy esimerkiksi siitä, että lausumassa on ymmärtämistä ja sivujuonteen lopetusta hakeva partikkeli *joo*. Ei-natiivi myös hyväksyy täydennyksen kielellisesti epäsymmetrisestä asemasta: hän toistaa muodon välittömästi, vaatimatta perusteluja tai kyseenalaistamista natiivin auktoriteettia. Ongelman esiintymisen jälkeen tarvitaan siis kaksi hyvin lyhyttä vuoroa liimaamaan katkoskohta umpeen, niin että keskustelijat voivat jatkaa keskeytyneestä aiheesta.

Aina katkoskohtien paikkaaminen ei käy näin sujuvasti. Ongelmakohdat voivat pitkittyä, erityisesti jos osapuolet eivät suuntaudu selkeästi kielellisiin identiteetteihinsä. Analyysini osoittaa, että natiivit eivät yleensä aktivoi kielellisesti kompetentin rooliaan: he suuntautuvat keskustelun etenemiseen ennemminkin kuin lausumien kieliopilliseen korrektiuteen. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että natiivit eivät oma-aloitteisesti korjaa ei-natiivien kielioppia —

korjaukset ovat reaktioita ei-natiivien hauihin ja muokkauksiin.

Aina natiivit eivät kuitenkaan omaksu kielellisen asiantuntijan asemaa edes responsiivisesti. Tällaisissa tapauksissa näkyy vielä selvemmin osapuolten erilainen suhtautuminen kieliopilliseen korrektiuteen ja sen merkitykseen keskustelussa. Aineistostani löytyy paljonpuhuvia tapauksia, joissa ei-natiivit viestivät epävarmuuttaan lausumien kieliopillisessa muotoilussa, mutta natiivit eivät silti ryhdy toimimaan kielellisinä asiantuntijoina. Seuraava keskustelunkatkelma valaisee tällaista tilannetta.

- 01 R: <Mutta: nythh> ääm mä luulen
että #ööm# (1.0) kjelet ovat
02 ääm (0.5) tärkeim-
03 S: Mhm.= ((nyökkää))
04 R: =Tärkeimmät
05 S: Joo.
06 R: Tärk[eimpiä
07 S: [.joo ((nyökkää))
08 R: Hheh .hh \$°tärkeimpiä°\$ ja: nyt
mm=
09 S: =Eli sul on nyt niinku sit (.
suomi ruotsi ja venäjä.

Tässäkin katkelmassa ei-syntyperäinen suomenpuhujaja keskeyttää puheensa etsiäkseen sanalle oikeaa taivutusmuotoa; hän pohtii ja tapailee eri muotoja kolmeen eri otteeseen, ennen kuin on valmis jatkamaan kerrontaansa (rivillä 8). Toisin kuin edellisessä esimerkissä, natiivipuhujaja ei taivuta sanaa ei-natiiville tai kommentoi ei-natiivin esittämien vaihtoehtojen oikeellisuutta. Sen sijaan hän viestii ymmärtämistä koko haun ajan palauteilmauksilla (*mhm*, *joo*) sekä eikielellisesti nyökkäyksin. Vaikuttaa siis siltä, että syntyperäinen suomenpuhujaja pyrkii ratkaisemaan ongelmatilanteen toisin kuin ei-syntyperäinen: natiivi pyrkii osoittamaan, että hän jo ymmärtää, mitä ei-syntyperäinen tarkoittaa. Näin ollen sanan taivuttaminen ja kieliopillisten yksityiskohtien muokkaaminen ei ole tarpeellista. Natiivi suuntautuu keskustelun vuorovaikutusel-

liseen tavoitteeseen, yhteisymmärryksen saavuttamiseen ja keskustelun sujuvaan etenemiseen ennemmin kuin kielellisiin yksityiskohtiin. Tämä näkyy erityisen hyvin hänen kolmannesta palauteestaan (rivillä 7), joka on puhuttu päällekkäin ei-natiivin vuoron kanssa. Kuten litteraatiosta näkyy, natiivi viestii ymmärtämistä *joo*-partikkelilla jo ennen kuin on ehtinyt kuulla, mitä muotoa ei-natiivi sanasta on tuottamassa.

On ilmeistä, että molempien puhujien tavoitteena on haun lopettaminen, mutta heidän keinonsa tämän päämäärän saavuttamiseksi ovat erilaiset. Ei-natiivin ratkaisu tilanteeseen on puuttuvan muodon löytäminen, ja hän hakee natiivilta apua tämän ratkaisun saavuttamiseksi. Natiivi taas pyrkii osoittamaan haun jatkamisen ymmärtämisen kannalta tarpeettomaksi ja pyrkii irrottamaan sekä itsensä että ei-natiivin hausta. Tällainen painotusten tai ratkaisutapojen ero pitkittää ongelmatilannetta ja voi aiheuttaa turhautumista: ei-natiivi ei tunne saavansa apua äidinkieliseltä, ja äidinkielenen voi kokea ei-natiivin puheen junnaavan paikallaan tai takertuvan tarpeettomiin yksityiskohtiin.

Tutkimukseni antaa siis viitteitä siitä, että syntyperäiset ja ei-syntyperäiset suomenpuhujat suhtautuvat puheen kieliopilliseen korrektiuteen eri tavoin. Suomea kakkoskielenä puhuvat voivat keskittyä puheessaan oikeiden muotojen etsintään ja hiomiseen, kun taas suomea äidinkielenään puhuville riittäisi vähäisempikin kieliopillisen tarkkuuden taso. Mistä tällainen ristiriita kertoo, ja mitä siitä seuraa tai voisi seurata tämän tutkimuksen ulkopuolella?

On useita mahdollisia syitä sille, miksi kakkoskielenä suomea puhuvat tuntuvat keskittyvän sanojen muotoihin ja taivuttamiseen syntyperäisiä puhujia enemmän. Ensiksikin on mahdollista, että keskittymällä kielellisiin yksityiskohtiin ei-natiivit

osoittavat kiinnostustaan kyseiseen kieleen ja sen oikeaan tuottamiseen, rakentavat identiteettiään tarkkoina ja huolellisina kielenkäyttäjinä. Tämä saattaa olla erityisen relevanttia aineistossani, koska suuri osa keskusteluista on nauhoitettu suomen opetusta antavien instituutioiden toimistoissa. Tällaisia muodonhakuja on kuitenkin myös arkikeskusteluissa; esimerkiksi edellinen katkelma oli ystävien välisestä keskustelusta.

On myös mahdollista, että ei-natiivien aloittamat kieliopilliset itsekorjaukset ovatkin itse asiassa keino pyrkiä eteenpäin keskustelussa. Jos ei-natiivi huomaa, että hän ei löydä oikeaa taivutusmuotoa, hän voi aloittaa kieliopillisen haun siinä toivossa, että natiivi tuottaisi muodon ja näin vapauttaisi ei-natiivin aikaavievästä prosessoinnista, ja keskustelu voisi edetä. Tällöin siis osapuolilla on sama päämäärä, keskustelun eteneminen, mutta keinot sen saavuttamiseen ovat erilaiset.

Kolmas syy ei-natiivien kieliopillisiin itsekorjauksiin voi olla se, että ei-natiivit pitävät kieliopillista oikeellisuutta ymmärtämisen kannalta olennaisempana kuin natiivipuhujat. Jos näin on, suomen opetus toisena kielenä on haasteen edessä: miten opettaa suomea ja erityisesti suomen monipuolista muoto-oppia, niin että opetus edesauttaa vuorovaikutusta eikä jarruta sitä. Se, että natiivit pyrkivät eteenpäin keskustelussa tunnistettuaan merkityksen kannalta olen-

naisimmat osat ei-natiivien lausumista, osoittaa, että ymmärtäminen vuorovaikutuksessa ei välttämättä vaadi nominien tai verbien taivutuksen loppuunviemistä samalla tavoin kuin kirjoitetussa kielessä.

Väitöskirjatutkimukseni haastaa pohtimaan käsitystämme kielestä ja kieliopin ja kielenkäytön suhteesta. Alkuaikojen tutkimus kielenoppimisesta oli pitkälti virhelähtöistä; analysoitiin esimerkiksi oppijoiden tekemiä virheitä erilaisissa kirjoitustehtävissä. Kielioppivirheet ovat olleet polttopisteessä, koska pyrkimyksenä on niiden karsiminen, oikean kielen opettaminen. Oikeakielisuus onkin selvä päämäärä kirjoitetussa kielessä, mutta kun siirrytään puheeseen ja vuorovaikutukseen, asia mutkistuu. Ei olekaan enää ilmeistä, minkälaista kielimuotoa tulisi opettaa, mikä olisi tavoiteltava malli. Puhuttu suomi on olennaisesti erilaista kuin kirjoitettu — se mikä kirjoituksessa on kieliopillisesti oikein, saattaa puheessa olla triviaalia tai kuulostaa oudolta. Voidaankin kysyä, minkälainen ilmaus on puheessa korrekti: sellainen, joka noudattelee kielioppisääntöjä, vai sellainen, jolla puhuja onnistuu saamaan itsensä ymmärretyksi. Perusteellinen mikrotason tutkimus kakkoskielisisä keskusteluista voi siis antaa uutta tietoa kielen ja kielenkäytön ongelmista ja näin haastaa kielenopetuksen — ja kielenpuhujat — miettimään uudelleen kieliopin, kielitaidon ja sujuvuuden käsitteitä. ■

SALLA KURHILA *Co-constructing understanding in second language conversation*. Helsinki: University of Helsinki 2003.

Suomen kielen laitos, PL 3, 00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: salla.kurhila@helsinki.fi